

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده الهیات و ادیان
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته مدرسی معارف اسلامی
گرایش اخلاق اسلامی

عنوان:

روش‌های تربیت دینی نوجوانان در اسلام

استاد راهنما:

دکتر سید محسن سادات کیایی

استاد مشاور:

دکتر اسماعیل دارابکلایی

نگارنده:

احمد شیرانی سرمازه

نیمسال دوم - سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱

نام خانوادگی: شیرانی سرمازه
نام: احمد
دانشکده: الهیات و ادیان
رشته تحصیلی و گرایش: اخلاق اسلامی
نام استاد راهنما: دکتر سید محسن سادات کیایی تاریخ فراغت از تحصیل: ۹۲/۶/۲۰
عنوان پایان نامه: روش‌های تربیت دینی نوجوانان در اسلام

چکیده رساله:

آنچه در این رساله مورد بررسی قرار می‌گیرد، موضوع «روشهای تربیت دینی نوجوانان در اسلام» است، هر چند روشهای زیادی در مورد تربیت دینی وجود دارد، لذا در این رساله سعی شده است روشهای بیان شود که بیشتر، نوجوانان را شامل شود و ارائه کردن این روشها مثمر ثمر واقع شود.

در این رساله روشهای که عقاید، اخلاق و احکام را در بر می‌گیرد بیان شده است که در قالب روشهای مطابق با بُعد شناختی، عاطفی، رفتاری نوجوان ارائه شده است.

روشهای که بُعد شناختی نوجوانان را در بر می‌گیرد شامل روش آموزش، روش داستان گوئی، روش جست و جوگری و کشف روش بیان مصالح و مفاسد می‌باشد که در فصل دوم به آنها اشاره شده است روشهای که بُعد عاطفی نوجوانان را در بر می‌گیرد شامل روش موعظه، روش محبت، روش تشویق، روش تنبیه، روش الگوئی، روش ایجاد محیط سالم و مناسب، روش تقویت گرایشات مذهبی در نوجوانان، روش تکریم شخصیت، روش تسهیل و تغافل و روش امیدواری است که در فصل سوم به آنها اشاره شده است.

روشهای که بُعد رفتاری نوجوانان را در بر می‌گیرد شامل روش عادت و تکرار، روش توبه، روش انجام تکالیف شرعی و روش تدرج و تمکن که در فصل چهارم به آنها اشاره شده است.

واژگان کلیدی: روشهای تربیت دینی، نوجوانان

فهرست مطالب

مقدمه:	ح
بیان مسئله	ح
ضرورت موضوع	ح
اهداف	ط
نوآوری	ی
فرضیه:	ی
روش تحقیق:	ی
مشکلات	ی
فصل اول: کلیات و مفاهیم	
۱ - ۱ - معنای تربیت	۱۲
الف. تربیت در لغت	۱۲
ب. تربیت در اصطلاح:	۱۳
۱ - ۲ - مفهوم دین	۱۵
۱ - ۳ - مفهوم تربیت دینی	۱۵
۱ - ۴ - مفهوم روش	۱۶
۱ - ۵ - مفهوم نوجوانی	۱۷
۱ - ۶ - ویژگیهای نوجوانان	۱۸
۱ - ۶ - ۱ - از نظر جسمی	۱۸
۱ - ۶ - ۲ - از نظر عقلی	۱۹
۱ - ۶ - ۳ - نوجوان از نظر روحی روانی و عاطفی	۲۰
۱ - ۶ - ۳ - ۱ - بحران هویت:	۲۰
۱ - ۶ - ۳ - ۲ - تخیل:	۲۱
۱ - ۶ - ۳ - ۳ - استقلال طلبی:	۲۲

- ۱-۶-۳-۴- کنجاوی: ۲۲
- ۱-۶-۳-۵- عدم تعادل و ثبات عاطفی: ۲۳
- ۱-۶-۳-۶- آمادگی برای پی بردن به ارزشهای اخلاقی و معنوی: ۲۳
- ۱-۶-۴- ویژگیهای نوجوانان از نظر شخصیتی و رفتاری ۲۴
- ۱-۶-۴-۱- برتری جوئی ۲۴
- ۱-۶-۴-۲- پرتوقعی: ۲۴
- ۱-۶-۴-۳- رازداری ۲۴
- ۱-۶-۴-۴- گرایش به ارتباط با نوجوانان دیگر: ۲۴
- ۱-۷- ضرورت تربیت دینی ۲۵
- ۱-۸- هدفداری تربیت ۲۸
- ۱-۹- هدف تربیت دینی ۳۰
- ۱-۱۰- ثمره تربیت دینی ۳۲
- ۱-۱۰-۱- رشد ۳۲
- ۱-۱۰-۲- طهارت: ۳۳
- ۱-۱۰-۳- حیات طیبه ۳۳
- ۱-۱۰-۴- هدایت ۳۳
- ۱-۱۰-۵- عبادت ۳۴
- ۱-۱۰-۶- تقوی ۳۴
- ۱-۱۰-۷- قرب به خدا ۳۴
- ۱-۱۰-۸- رهرو صراط مستقیم ۳۴
- ۱-۱۰-۹- محبوب خدا ۳۵

فصل دوم: روش‌های تربیت دینی نوجوانان با توجه به بُعد شناختی ۳۶

- ۱-۲- مقدمه ۳۷
- ۲-۲- روش اول: روش آموزش ۳۸
- ۲-۲-۱- موضوعات آموزش ۴۴
- ۲-۲-۱-۱- آموزش قرآن ۴۴
- ۲-۲-۱-۲- آموزش احکام ۴۵
- ۲-۲-۱-۲-۱- موارد آموزش احکام ۴۷

- الف - آموزش احکام تکلیفی: ۴۷
- ب- آموزش احکام وضعی: ۴۷
- ۲ - ۲ - ۱ - ۳- آموزش ذکر و دعا..... ۴۷
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش عقاید ۴۸
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش در مورد- توحید..... ۴۹
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴ - ۱- راه‌های شناخت خداوند..... ۵۱
- الف) فطرت ۵۱
- ب) راه استدلال:..... ۵۴
- ج) شناخت خدا از طریق آیات ۵۵
- د) شناخت خدا از طریق بیان صفات:..... ۵۶
- ۲ - ۲ - ۱ - ۲- آموزش در مورد نبوت و امامت ۵۷
- ۲ - ۲ - ۱ - ۳- آموزش در مورد فلسفه آفرینش ۵۷
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش در مورد حقیقت انسان ۵۹
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش در مورد تاریخ گذشتگان ۶۰
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش در مورد معاد ۶۳
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴- آموزش در مورد مرگ ۶۳
- ۲ - ۲ - ۱ - ۴ - ۱- آثار یاد مرگ ۶۵
- ۲-۲-۱-۴-۱-۱- سرعت در کار خیر: ۶۶
- ۲-۲-۱-۴-۱-۲- جلادهنده دلها: ۶۶
- ۲-۲-۱-۴-۱-۳- زنده شدن دل و آسان شدن ۶۶
- مرگ ۶۶
- ۲-۲-۱-۵- آموزش آداب اسلامی ۶۶
- ۲-۲-۲- قالبهای آموزش: ۶۷
- ۲-۲-۱- عرضه مستقیم اطلاعات: ۶۸
- ۲-۲-۲- فراهم ساختن زمینه همنشینی با عالمان دینی: ۶۸
- ۲-۲-۳- ارائه فیلم سی دی و انواع نرم افزارها..... ۶۸
- ۲-۲-۴- اردوهای دست جمعی ۶۸
- ۲-۲-۵- از طریق پیام کوتاه ۶۸
- ۲-۲-۶- معرفی کتاب ۶۹

۶۹ ۲ - ۳ - روش دوّم: داستان گوئی

۷۱ ۲ - ۴ - روش سوّم: جست و جوگری و کشف

۷۱ ۲ - ۵ - روش چهارم: بیان مصالح و مفاسد

فصل سوم: روشهای تربیت دینی نوجوانان با توجه به بُعد عاطفی

۷۴ ۳ - ۱ - مقدمه

۷۵ ۳ - ۲ - روش اوّل: روش موعظه

۷۶ ۳ - ۲ - ۱ - ضرورت موعظه (کارکرد تربیتی موعظه)

۷۸ ۳ - ۲ - ۳ - شرایط وعظ

۷۸ ۳ - ۲ - ۳ - ۱ - ایجاد زمینه مناسب

۷۸ ۳ - ۲ - ۳ - ۲ - استفاده از موقعیتهای و فرصتهای مناسب

۷۹ ۳ - ۲ - ۳ - ۳ - موعظه پنهانی و تصریح نکردن به گناه

۸۰ ۳ - ۲ - ۳ - ۴ - تداوم و تکرار

۸۰ ۳ - ۲ - ۳ - ۵ - رسایی و شیوایی

۸۱ ۳ - ۲ - ۳ - ۶ - کوتاه بودن موعظه

۸۱ ۳ - ۳ - روش دوّم: محبت

۸۶ ۳ - ۳ - ۱ - عوامل ایجاد محبت به نوجوانان

۸۶ الف) ایمان

۸۷ ب) استمداد از خداوند

۸۸ ج) نیت نیکو

۸۹ د) خوی نیکو

۸۹ و) رفتار نیکو

۹۰ ه) سلام کردن

۹۱ ز) رفق و مدارا

۹۲ ح) نرمی سخن

۹۳ ط) گشاده رویی

۹۴ حاصل سخن

۹۴ ۳ - ۳ - ۲ - موانع ایجاد محبت بین مربی و متربی

۹۵ الف) کینه توزی

۹۵ ب) سرزنش و نکوهش

- ج) خجالت دادن ۹۶
- د) افسردگی ۹۷
- هـ) تکبر و خود بزرگ بینی ۹۷
- و) عیب جوئی ۹۸
- ز) بی وفائی ۹۹
- ح) خشونت ۱۰۰
- حاصل سخن ۱۰۱
- ۳- ۴- روش سوّم: تشویق ۱۰۲
- ۳- ۴- ۱- آداب تشویق ۱۰۵
- ۳- ۴- ۲- روشهای تشویق ۱۰۷
- ۳- ۴- ۲- ۱- تشویق کلامی ۱۰۷
- ۳- ۴- ۲- ۲- تحسین ۱۰۷
- ۳- ۴- ۲- ۳- رضایت مندی ۱۰۷
- ۳- ۴- ۲- ۴- دعا کردن ۱۰۸
- ۳- ۴- ۲- ۵- تشویق غیر کلامی ۱۰۸
- ۳- ۴- ۲- ۵- ۱- شیوه مالی ۱۰۸
- ۳- ۴- ۲- ۵- ۲- شیوه عاطفی- روانی ۱۰۹
- ۳- ۵- روش چهارم: تنبیه ۱۰۹
- ۳- ۵- ۱- آداب تنبیه ۱۱۱
- ۳- ۶- روش پنجم: روش الگوئی ۱۱۳
- ۳- ۶- ۱- خانواده (والدین) ۱۱۵
- ۳- ۶- ۲- نقش الگوئی مربی و معلم ۱۱۸
- ۳- ۶- ۲- ۱- ویژگیهای مربی مطلوب ۱۲۱
- الف) تواضع ۱۲۱
- ب) هم دلی و همراهی ۱۲۳
- ج) آراستگی ظاهر و بوی خوش ۱۲۴
- د) صبر و بردباری ۱۲۵
- هـ) تسلط بر مباحث و مسائل دینی ۱۲۶
- و) عامل بودن مربی ۱۲۷

- ۱۲۹ (ز) انگیزه معنوی
- ۱۳۰ ۳ - ۶ - ۲ - ۲ - آثار سوء بین تعارض قول و فعل
- ۱۳۲ ۳ - ۶ - ۳ - نقش الگوئی رسانه
- ۱۳۳ الف: داستان شماره یک:
- ۱۳۳ ب: داستان شماره دو:
- ۱۳۵ ۳ - ۷ - روش ششم: ایجاد محیط سالم و مناسب
- ۱۳۷ ۳ - ۷ - ۱ - اقسام عوامل محیطی
- ۱۳۷ ۳ - ۷ - ۱ - ۱ - محیط غیرانسانی
- ۱۳۷ ۳ - ۷ - ۱ - ۲ - محیط انسانی
- ۱۳۸ ۳ - ۷ - ۱ - ۲ - ۱ - محیط خانه و خانواده
- ۱۳۸ ۳ - ۷ - ۱ - ۲ - ۲ - محیط مدرسه
- ۱۳۹ ۳ - ۷ - ۱ - ۲ - ۳ - محیط اجتماع
- ۱۳۹ ۳ - ۷ - ۱ - ۲ - ۴ - محیط رفاقت و معاشرت
- ۱۴۱ ۳ - ۸ - روش هفتم: تقویت گرایش‌های مذهبی در نوجوانان
- ۱۴۱ ۳ - ۸ - ۱ - تعدیل تلاش‌های مذهبی
- ۱۴۲ ۳ - ۸ - ۲ - تفهیم علمی و معرفتی اندیشه‌های مذهبی
- ۱۴۳ ۳ - ۸ - ۳ - نقش مکان‌های مذهبی
- ۱۴۳ ۳ - ۸ - ۴ - حل مسایل مذهبی
- ۱۴۴ ۳ - ۹ - روش هشتم: تکریم شخصیت
- ۱۴۵ ۳ - ۱۰ - روش نهم: تسهیل و تغافل
- ۱۴۶ ۳ - ۱۱ - روش دهم: امیدواری

فصل چهارم: روش‌های تربیتی دینی نوجوانان با توجه به بُعد رفتاری ... ۱۴۷

- ۱۴۸ ۴ - ۱ - مقدمه
- ۱۴۸ ۴ - ۲ - روش اول: عادت و تکرار
- ۱۵۰ ۴ - ۲ - ۱ - عادت و تربیت دینی نوجوان
- ۱۵۲ ۴ - ۳ - روش دوم: روش توبه
- ۱۵۳ ۴ - ۳ - ۱ - مفهوم شناسی توبه
- ۱۵۳ ۴ - ۳ - ۲ - نقش توبه در تربیت دینی نوجوانان
- ۱۵۳ ۴ - ۳ - ۲ - ۱ - ایجاد امید برای اصلاح

۱۵۴ ۴-۳-۲-۲-۲- صفاى روح:

۱۵۴ ۴-۳-۲-۳-۳- افزايش آگاهى از خويشتن

۱۵۴ ۴-۳-۲-۴-۴- ايجاد زمينه انجام عمل صالح

۱۵۴ ۴-۴- روش سوّم: انجام تكاليف شرعى

۱۵۶ ۴- ۵- روش چهارم: تدرج و تمکن

۱۵۹ **نتيجه گيرى**

۱۵۹ پيشنهادات

۱۶۱ **فهرست منابع**

۱۶۱ منابع فارسى:

۱۶۷ منابع عربى

مقدمه:

منت خدای را عزوجلّ که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت و با سلام و درود به آن دریا دلان که قلبشان وسعت دریا و غیرتشان همانند امواج پرتلاطم دریاست.

امروزه با توجه به پیشرفت تکنولوژی و دسترسی آسان نوجوانان به وسائل ارتباط جمعی و بی‌توجهی متصدیان امر تربیت، رفته‌رفته این نسل از توجه به مسائل دینی و معنوی بازمانده و به سراشیبی سقوط نزدیک می‌شوند. در این برهه از زمان لازم و ضروری است که جهت تربیت دینی نوجوانان روشهای خاص اتخاذ شود تا بدین وسیله گرایش آنها را به سوی دین افزون داد. (در این رساله با استفاده از آیات و روایات و آرای اندیشمندان به روشهای در این زمینه اشاره شده است)

بیان مسئله

آنچه در این رساله مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد موضوع «روشهای تربیت دینی نوجوانان در اسلام» است.

با توجه به اینکه دین شامل سه بخش، عقائد، اخلاق و احکام می‌گردد، در این رساله سعی شده است، روشهایی برای تربیت دینی نوجوانان در هر سه بخش ارائه گردد که بعد شناختی، عاطفی و رفتاری نوجوانان را در بر می‌گیرد.

ضرورت موضوع

تربیت دینی نوجوانان از چند جهت ضرورت پیدا می‌کند که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:
الف) نوجوانی از حساسترین و بحرانی‌ترین مرحله زندگی انسان به شمار می‌رود، چرا که از سوئی با توجه به بلوغ جسمی و جنسی در معرض خطر واقع می‌شود و از سوی دیگر به ماوراء طبیعت گرایش پیدا می‌کند، از این روی تربیت دینی به عنوان یک راهکار بین این دو کشش

تعدیل ایجاد می‌کند از یک طرف او را از خطر فساد حفظ و از طرفی دیگر مانع کجرویها و انحرافات عقیدتی می‌شود.

ب) نوجوانان در شرایط سنی مناسبی قرار دارند که می‌توان اذعان کرد که این شرایط سنی با کیفیت‌ترین مقطع برای تربیت دینی آنها محسوب می‌شود چنانکه حضرت علی می‌فرماید:

«و انما قلب‌الحدث كالارض‌الخاليه مالتى فيها من شىء قبلته^۱...»

دل نوجوانان مانند زمینی بدون کشت است که هر چه در آن بپاشی به سرعت می‌گیرد و رشد می‌کند...» بدین روی از این فرصت باید نهایت استفاده را کرد که چنین موقعیتی دیگر به دست نخواهد آمد.

ج) در این برهه از زمان انسان با نگرانی‌ها و مشکلات عدیده‌ای دست و پنجه نرم می‌کند، در این میان نوجوانان بیش از دیگران در معرض تهاجم این نگرانی‌ها قرار دارند تا جائیکه دانشمندان تربیتی، نوجوانی را «سن اضطراب و نگرانی» «بی سروسامانی روانی» دوره‌ای مملو از تعارض و نوسان بین استقلال و وابستگی معرفی نموده‌اند.^۲

یکی از راهکارهای اساسی برای مقابله با این نگرانی‌ها ایجاد آرامش است که آن هم از طریق تربیت دینی میسر است.

د- با توجه به اینکه در تربیت دینی سه بخش دین یعنی عقاید، اخلاق، احکام مورد توجه می‌باشد تربیت نوجوانان به نحوی که در هر سه بخش دین رشد و نمو داشته، باشد و بتواند به اهداف دین نزدیک شوند تأثیر بسیار زیادی در سلامت و آینده روشن آنها خواهد داشت.

اهداف

- ۱- شناخت دوران حساس نوجوانی
- ۲- شناسایی روشهای که با خصوصیات روحی روانی نوجوان به نوعی مطابقت دارد.
- ۳- اصولی و منطقی کردن تربیت دینی نوجوانان
- ۴- بیان روشهای تربیت دینی و معرفی آنها به متصدیان امر تربیت خصوصاً معلمان دینی و مربیان پرورش
- ۵- بکارگیری این روشها برای خود با توجه به موقعیت شغلی

۱- نهج‌البلاغه، نامه ۳۱

۲- منیجه کرباسی، مسائل نوجوانان و جوانان، ص ۶

نوآوری

در این رساله به روشهای که بُعد شناختی، عاطفی، رفتاری نوجوانان را در بر می‌گیرد اشاره شده است.

سؤال اصلی

۱- چه روشهایی جهت تربیت دینی نوجوانان در اسلام وجود دارد؟

سؤال فرعی

۱- روشهای تربیت دینی مطابق با بُعد شناختی نوجوانان کدامند؟

۲- روشهای تربیت دینی مطابق با بُعد عاطفی نوجوانان کدامند؟

۳- روشهای تربیت دینی مطابق با بُعد رفتاری نوجوانان کدامند؟

فرضیه:

در دین مبین اسلام روشهایی که بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری نوجوانان را در بر گیرد وجود دارد که می‌توان آنها را از منابع معتبر دینی استخراج نمود.

روش تحقیق:

در این پژوهش سعی شده است از آیات و روایات و نظرات اندیشمندان حوزه تربیت استفاده شود که به طریق توصیفی و تحلیلی بوده که بالطبع شیوه آن کتابخانه‌ای است.

مشکلات

مشکلی که درباره این موضوع پیش‌روی نگارنده وجود داشت عدم وجود منبع در محل زندگی بود بدین جهت ناچار به خرید کتابهای در این زمینه شده‌ایم، به علت کافی نبودن کتابهای خریداری شده جهت کامل شدن و اتمام این مجموعه سفرهای مکرری به قم شده تا از کتابخانه‌های موجود جهت کار پژوهشی استفاده شود و به همین جهت در این راه زحمات زیادی کشیده شده است.

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱ - ۱ - معنای تربیت

الف. تربیت در لغت

تربیت مصدر باب تفعیل است و چنانکه از واژه‌نامه‌ها می‌توان استفاده کرد این است که تربیت دارای دو ریشه است:

از ریشه «ربا» «یربو» که به معنای افزودن، پروراندن، رویانیدن و تغذیه کودک است.^۱
از ریشه «رَبَّ، يُرَبُّ» به معنای پروردن، سرپرستی و رهبری کردن، رساندن به فرجام و به کمال رساندن به کار گرفته شده است.^۲
پژوهندگان در تفسیر نمونه آورده‌اند:

«رَبَّ در اصل به معنای مالک و صاحب چیزی است که به تربیت و اصلاح آن می‌پردازد و باید توجه داشت که رب از ماده «ریب» است نه «ربو» (یعنی ماده انشقاق آن مضاعف است نه ناقص) به هر حال در معنای آن پرورش و تربیت نهفته است.»^۳

چنانکه می‌بینیم کلمه «ریبه» که به دختر همسر انسان گفته می‌شود از همین معنا گرفته شده است چون آن دختر دیگر تحت پرورش این شخص قرار می‌گیرد، هر چند از شوهر دیگری است.^۴

۱. محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، ماده ربو و اسماعیل ابن حماد الجوهری، الصحاح، ماده ربو.

۲. محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، ماده ربو.

۳. ناصر مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۳۰.

۴. همان.

راغب اصفهانی می گوید «الرَّبُّ فی الاصل، التریبة و هو انشاء الشیءِ حالاً فحالاً الی التمام؛^۱ رب در اصل به معنای تربیت و پرورش است و عبارت از ایجاد کردن گام به گام و پیوسته هر چیزی تا به حد نهائی و کمال خود برسد.»

در تفسیر بیضاوی آمده است:^۲

«الرَّبُّ فی الاصل مصدرٌ بمعنی التریبة، و هی تبلیغُ الشیءِ الی کماله شیئاً فشیئاً.»

در المصطلحات آمده است:^۳

«الرَّبُّ: معناه الاصلی الاساسی التریبة، ثم تتشعب عنه معانی التصرف و التعهد و

الاستصلاح و الاتمام و التکمیل»

بنا بر تعریف‌های فوق متبادر به ذهن است که مؤلفه‌های اصلی تربیت «پروردن» و «کمال رساندن» است و همانگونه که از بعضی از اقوال نیز استفاده می‌شود این امر به نحو تدریج است.

ب. تربیت در اصطلاح:

در مورد معنای تربیت، صاحب نظران علوم تربیتی، تعریف‌های گوناگونی ارائه کرده‌اند:

یک. روکرت، تربیت را تهیه بهترین وسایل، برای تأمین آینده وطن بیان کرده است.^۴

دو. پستالوژی تربیت را تکمیل طبیعت انسانی برای بدست آوردن دانائی فطری بشری

تعریف می‌کند.^۵

سه. روسو تربیت را یک علم می‌داند که این علم انسان را در دایره استعدادهای مادرزادی

پرورش می‌دهد.^۶

چهار. برخی بیان کرده‌اند که تربیت عبارت است از انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد

شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام

ابعاد وجود، و به طور هماهنگ پرورش داده، شکوفا سازد و به سوی هدف و کمال مطلوب

تدریجاً حرکت کند.^۷

۱. محمد بن ابی القاسم الحسین، المفردات فی غریب القرآن، ماده رب.

۲. عبدالله بن عمر البیضاوی، تفسیر البیضاوی، ج ۱، ص ۱۰.

۳. ابوالاعلی المودودی، المصطلحات الاربعه فی القرآن الکریم، ص ۳۷.

۴. احمد صبور اردوبادی، زیربنای تربیتی و اخلاقی انسان، ص ۱۲.

۵. همان.

۶. همان.

۷. ابراهیم، امینی، اسلام و تعلیم و تربیت، ص ۲۷.